

**K HISTORICKÉMU VÝVOJI NAŠEHO OSÍDLENÍ
A K JEHO VLIVU NA KONCEPCI BUDOUCÍ
SÍDELNÍ STRUKTURY V ČESKÝCH ZEMÍCH**

OTA POKORNÝ

Резюме**К ИСТОРИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ НАШЕГО ЗАСЕЛЕНИЯ
И К ЕГО ВЛИЯНИЮ НА КОНЦЕПЦИЮ БУДУЩЕЙ
СТРУКТУРЫ ПОСЕЛЕНИЙ НА НАСЛЕДСТВЕННОЙ
ТЕРРИТОРИИ ЧСТ***Ота Покорны*

Автор исходит из тезиса, что каждая экономическая форма прошлого оставила в краю отпечаток определенных характерных черт. Наша структура поселений в основном имеет 700—800-летнюю давность. Исторический перелом в заселении у нас представляет лишь промышленно-научная революция современности. Его начало у нас относим (как и Пурш 1973) к 80 года 18 столетия и развитие ее продолжается. Влияние на заселение сел и деревень проявляется в связи с революцией в сельскохозяйственном производстве. Развитие всей структуры заселения у нас исходит из единой концепции заселения ЧССР. Она основана на центральной системе поселений, которая разделяет поселения на центры местного, районного и областного значения, в отличие от небольших нецентральных поселений постоянного значения и нецентральных остальных поселений, у которых не принимается во внимание их функция в будущей структуре заселения. Под влиянием концепции центрального заселения в настоящее время создается и в сельскохозяйственном производстве иерархия административных сельскохозяйственных производственных организаций. Это производственно-организационные единицы, кооперативные группировки и, наконец, как до сих пор высшая ступень, земельно-кооперативные районы. Земельно-кооперативные районы принимают во внимание административных округов настоящего времени. Районы поселений в соответствии с ростом сельскохозяйственных производственных территориальных организаций достигнут в виде центральных поселений местного значения в будущем гораздо большего территориального масштаба.

Summary**THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE SETTLEMENT
OF OUR COUNTRY AND ITS INFLUENCE ON THE CONCEPT
OF THE FUTURE STRUCTURE OF SETTLEMENT IN THE
CZECH LANDS**

The author sets out from the idea that every economic formation of the past imprinted the landscape with certain characteristic features. In essence our settlement structure is 700—800 years old. A historical break in the development of our settlement was

brought about by the present industrial-scientific revolution. In this country we place, together with Purš (1973), its beginnings in the eighties of the 18th century and its course has not yet ended. Its influence on our country's settlement is manifested in connection with the revolution in agricultural production. In this country the development of the settlement structure as a whole is based on the unified concept of settlement in the Czechoslovak Socialist Republic. It is founded on the settlement system of the centre type according to which residential quarters are divided into centres of local, district and regional importance in contradistinction to small, non-centre settlements of permanent importance and other non-centre settlements whose function is not counted with in the future structure of settlement. Under the influence of the concept of a settlement system of the centre type a hierarchy of agricultural-production units is also currently being formed. These comprise production-organizational units, co-operative groupings and, finally, agricultural co-operative districts which at present represent the highest grade. The agricultural co-operative districts respect the boundaries of the present administrative districts. In conformity with the growth of agricultural-production territorial units, district communities will, in the form of centre-type communities of local importance, cover considerably greater territory in the future.

Studiem súčasného stavu antropogénnej krajiny a srovnáním s minulosťou dospějeme snadno k poznání, že každá ekonomická formace minulých dob vtiskla krajině i osídlení určité charakteristické rysy. O naší sídelní struktuře jsme zvyklí tvrdit, že je stará 700—800 let. Je to v základě pravda, ovšem ne v tom smyslu, že by se zachovala do naší doby beze změny. To bychom nemusili často pracně hledat tisíce zaniklých vesnic a také bychom neměli řady bezpečných dokladů o vzniku nových vsí a měst až do současné doby.

Omezíme se na tomto místě na recentní období, kdy dějinný zlom v osídlení představuje průmyslově vědecká revoluce (Purš 1973). Její počátky klademe do 80. let 18. století. Její trvání není dosud ukončeno. S Puršem můžeme sledovat jednotlivě její fáze: revoluci průmyslovou (v našich zemích do 60. let 19. století), technicko-vědeckou (do II. světové války) a soudobou revoluci vědecko-technickou. Každá z těchto fází zanechala rozdílné stopy v osídlení své doby. I když jako stereotyp máme představu, že průmysl měl v minulosti vliv na městské osídlení a zemědělství že vytvářelo podmínky existence venkovských sídel, jsou historická fakta pro dobu počátků průmyslové revoluce u nás poněkud odlišná. Manufaktury vznikaly nejprve při vodních tocích (výroba textilní, ale i mlýny, pily a železné hamry) anebo u zdrojů surovin a paliva, jako v lesních komplexech sklárny. Tato fáze průmyslově vědecké revoluce pomohla vytvářet četné drobné lokality dodnes existující. Teprve zavedení parní trakce umožnilo průmyslu odpoutat se od místních přírodních zdrojů. Továrny pak vznikají spíše v závislosti na železnici, která umožňuje dodávky uhlí a suroviny, nebo přímo u zdrojů paliva nebo surovin, jako železářny v uhelných revírech, u rudných dolů apod. Ale převahou využívá nově vznikající průmysl, závislý na parním pohonu, již existujících větších měst. Tam především, v městském proletariátu, nachází levnou pracovní sílu. Tak teprve, po zavedení parní trakce ve výrobě na místě vodní síly, stal se průmysl význačným urbanizačním činitelem, tvůrcem tzv. průmyslových měst. Je tedy pozoruhodné v této druhé fázi průmyslově vědecké revoluce, že města si zachovávají svoji sídelní kvalitu jako sídelní aglomerace, ba vzrůstají, stávají se i místy rozvinutých služeb, škol, zdravotních zařízení a ovšem i sídly správnými.

Součástí soudobé fáze vědecko-technické revoluce jsou současné projevy revoluce v zemědělské výrobě. V jejím vlivu na sídelní strukturu lze pozorovat

tři postupné složky. Prvé období, které trvalo do konce 50. let, bylo — nehledě k státním statkům — charakterizováno vytvářením jednotných zemědělských družstev o relativně malé výměře. V druhé etapě od konce 50. let se jednotná zemědělská družstva odpoutávají od závislosti na dosavadních obecních areálech a slučováním postupně narůstají. Dosahují výměry kolem 1 500 ha, někdy až 3 i 4 tisíc ha zemědělské půdy. Vliv na osídlení pohyboval se v těchto dvou dobových úsecích v změnách intravilánu zemědělských osad.

K dalšímu vývoji v zemědělství, předznamenánému mechanizací a chemizací zemědělské výroby a posléze intenzivní koncentrací, specializací a kooperací, dochází u nás za situace, kdy se řeší perspektivně již celková koncepce osídlení našich zemí. Ta byla vypracována na základě návrhu střediskové sídelní struktury (Havlík, Klíma 1972) s hierarchií sídlištní sítě, založené na střediskové soustavě. Tato dlouholetá koncepce vývoje osídlení vychází ze středisek místního významu, jako střední stupeň vytváří pojem středisek obvodního významu a jako nejvyšší stupeň posléze střediska oblastního významu. Právě náš příspěvek si neklade za cíl jít do podrobností. Z hlediska historicky vzniklé struktury zajímá nás pohled na nejmenší sídla, nestředisková. Ta se člení na nestředisková sídla trvalého významu a nestředisková sídla ostatní, s jejichž funkcí v sídelní struktuře se perspektivně nepočítá. V současné koncepci ČSR činí podíl trvalých sídel, včetně střediskových, 53 % (kolem 8 000 sídel), kdežto ostatních sídel je 47 % (kolem 7 000 sídel). Počet neperpektivních sídel v některých krajích českých zemí je ovšem vyšší, v Jihočeském kraji dosahuje 60 % (Kolář 1972).

V době, kdy již byly petrifikovány základy naší koncepce vývoje osídlení, v oblasti zemědělské výroby vystoupila nutnost vybudovat zemědělsko-správní síť, a to především v rostlinné výrobě (Zeman 1972). Také zde dochází k vytváření kooperačních útvarů, které nabývají územního i sídelního aspektu. Jako základní hospodářské útvary, seskupující několik sousedních JZD v nový právně ekonomický celek, vznikají výrobně organizační jednotky (VOJ). Zaměřují se na malý sortiment rostlinných produktů a na 1 až 2 kategorie skotu, koncentraci provozů příslušné rostlinné a živočišné výroby, společná zařízení, střediska mechanizace a společné plánování (Stražil a kol. 1974, 52). Voj se mohou sdružovat v kooperační seskupení (KS) za účelem racionálního využití techniky, výstavby mechanizačních středisek pro vysoce výkonné stroje, skladů náhradních dílů, opravárenských dílen apod. Předpokládá se u nich výměra kolem 5 000 ha. Vyšším organizačním a územním celkem bude v této koncepci zemědělský kooperační obvod (ZKO). Jeho územní rozsah je pro názornost již srovnatelný s obvody někdejších okresních soudů.

Při úvahách o jednotné koncepci vývoje sídel a její realizaci se naskytá otázka poměru k současné organizaci správy. Každé územní členění, které je spjato s členěním správním, musí počítat s určitými změnami v případě reorganizace územní správy. Investičně náročná zařízení není možno někdy přemístit bez enormních nákladů. Takové účinky by mohly nastat v zemědělsko-správním členění, kde na vyšším stupni vazba na obvody okresních národních výborů je zřejmá.

V souvislosti s tematikou sídelní struktury nemohu při této příležitosti opomenout poznámku, že nám chybí vědecky podaný, geografický obraz současné sídelní struktury našich zemí. Data, která jsou v lexikonech obcí uváděna, týkají se obcí nebo jejich částí, tedy územních útvarů správních.

Teprve v nedávné době podařilo se také konstituovat malé územní základní statistické jednotky (Kazimour 1973, Pokorný 1972), které budou s to srovnávat statistická data v různých dobových vrstvách, srov. Administrativní lexikon obcí ČSSR 1974.

LITERATURA

- Havlík V., Klíma J. (1972): Současné otázky osídlení. In.: Současné problémy osídlení ČSR, Praha, s. 6 ns.
- Kazimour J. (1973): Statistika malých a nejmenších oblastí (území). Statistika 12, s. 457—469.
- Kolář O. (1972): Využití venkovského osídlení pro rekreaci. In.: Současné problémy osídlení ČSR, Praha, s. 65 ns.
- Pokorný O. (1972): Kleingliederung der Gemeinden in der ČSSR als Grundlage der geographischen und planologischen Untersuchungen. I.: Small area statistics and their use for social and planological research, Leuven (Louvain, s. 95—104).
- Purš J. (1973): Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce, Praha, 735 stran.
- Strašil V. a kol. (1974): Kooperace v rostlinné výrobě. Praha, s. 32.
- Zeman S. (1972): Koncepce rozvoje zemědělské velkovýroby a sídelní struktura. In.: Současné problémy osídlení ČSR, Praha, s. 65 ns.